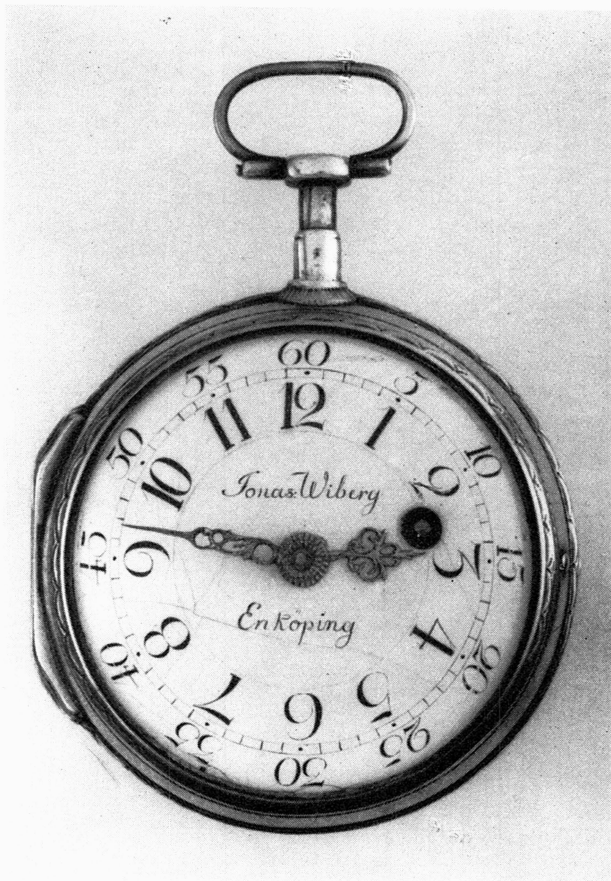

Några nyförvärv till Upplandsmuseet

FICKUR OCH URSTÄLL

Omkring 1630 började den runda fickursformen, som alltså är den vanliga, att framträda vid sidan av de ovala och polygona uren, vilka höll i sig hela 1600-talet ut, varefter de i stort sett helt upphörde att tillverkas. Urtavlorna på 1600-talsuren var av metall, först omkring 1720 började vitemaljerade komma i bruk. Under 1700-talets senare del var innehavet av fickur av guld eller silver belagt med skatt. Det vill säga, det var lyxen att ha sin tidmätare i boett av dessa dyrbara metaller, som staten ville stävja. Men så var det inte heller många som hade råd att hålla sig med fickur. Då komminister Brunnberg i Alsike år 1731 anklagades för att börja gudstjänsten först kl. 11, försvarade han sig med »att han inte ägde någon klocka att rätta sig efter». Allteftersom tiden led blev fickuret vanligare och kom mot slutet av 1700-talet att dagligen bäras av ståndspersoner och förmögna borgare. I böndernas bohag var fickuren eller byxsäcksuren, som de också kallades, ovanliga ännu vid 1800-talets mitt. Under 1860-talet ökar deras antal och från denna tid behöver deras förekomst inte längre innebära en antydning om ekonomiskt välstånd.

När fickuren börjar dyka upp i marknaden är de i regel franska, engelska, s. k. wardare efter signaturen JOHN WARD, eller schweiziska. Men vi känner också urmakare i Stockholm och i landsorten, som tillverkat fickur. I Upplandsmuseets samlingar finns ett fickur i guldboett av S. P. LÖFBERG i Uppsala från tidigt 1800-tal och i och med det inköp som Upplands fornminnesförening gjorde häromåret har museets ursamling utökats med ett fickur, tillverkat i Enköping. Detsamma är signerat JONAS WIBERG, som enligt magistratsberättelsen 1787 omnämnes som urmakare. I magistratsberättelsen 1791, daterad 5 mars, omtalas emellertid hans änka. Uret har nr 23; ett fickur av Jonas Wiberg med tillverk-

Fickur signerat JONAS WIBERG, Enköping. Silverboett av PETER STRÖMQVIST, Stockholm, 1781. UM 8971.

ningsnummer 20 finns för övrigt i Nordiska museets samlingar. Upplandsmuseets fickur är ett s. k. spindelur och boetten av silver med graverad kant är tillverkad av PETER STRÖMQVIST, Stockholm, som 21 febr. 1765 erhöi Kungl. Maj:ts resolution på fickurfoders, boeters, förfärdigande. Boetten har årsbokstaven Y(= 1781), varför fickuret torde ha tillkommit på 1780-talet. Det finns inte många urmakare kända i Enköping, än mindre verk av deras

Urställ i förgyllt snidat trä. UM 8890.

hand, varför Upplandsmuseet räknar Enköpingsuret som ett synnerligen värdefullt förvärv.

Innan fickuren kom i mera allmänt bruk, användes de endast vid kyrkbesök och vid andra högtidliga tillfällen. Först på 1880-talet började de nyttjas i vardagslag. I regel var det endast hus-

fadern i en familj, som ägde en klocka. På kvällen, när arbetet var slut, hängde han klockan över sängen på en krok med en liten dyna förfärdigad av en sidenlapp med spets eller snören i flätning eller snodd omkring. En liknande klockkudde finns ju ännu i SJs äldre sovvagnar som en kulturrelikt i armbandsurens tid.

Långt före urdynan och sedan samtidigt med denna har det funnits särskilda urställ, vari fickuret då det inte användes hängdes upp så att det var synligt samtidigt som det var skyddat. Förebilden till dessa urställ torde kunna sökas i vägguret. Det urställ, som Upplands fornminnesförening nyligen inköpt och deponerat i Upplandsmuseet, är utfört i förgyllt snidat trä och är av ovanlig typ. Dess asymmetriska, S-kurvade utformning, de C-formade voluterna, som bildar urställets »fötter», de dekorativt påsatta bladornamenten och förgyllningens art talar för att urstället är ett tämligen tidigt rokokoarbeta. Det är utan tvekan fråga om ett urställ, som hör hemma i högreståndsmiljö och tillhör den tid, då urställets plats var i salongen och inte i sovrummet. Den förgyllda pendylen är dess släkting. Antingen har det stått på en konsol på väggen eller också på en byrå mot en vägg — dess baksida är nämligen så enkelt utförd, att det inte varit avsett att ses bakifrån. Dess höjd är 330 mm. Några stämplar finns ej. Ej heller är det fickur, som en gång hängt i detsamma, bevarat. På stilhistoriska grunder är man benägen att tidsbestämma urstället till 1750–60-talet; det förhållandevis robusta i utformningen kan eventuellt tala för att urstället tillverkats här i landet.

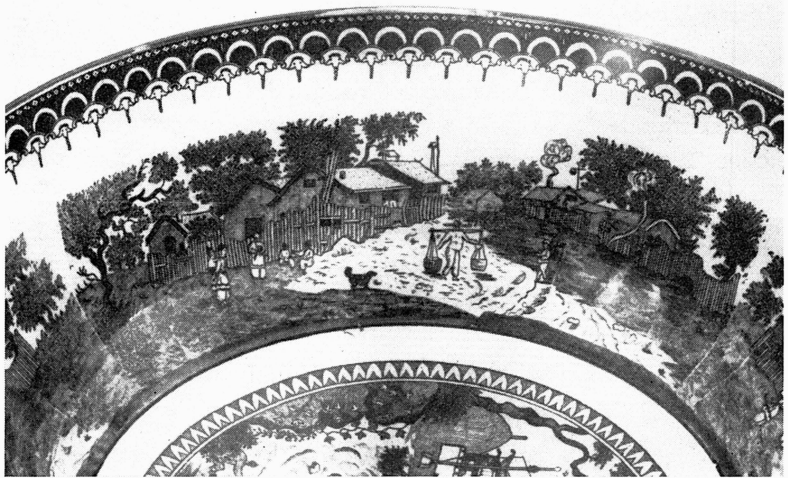
A.-M. B.

BÅL FRÅN RÖRSTRAND OCH UPPLÄGGNINGSFAT FRÅN GUSTAVSBERG

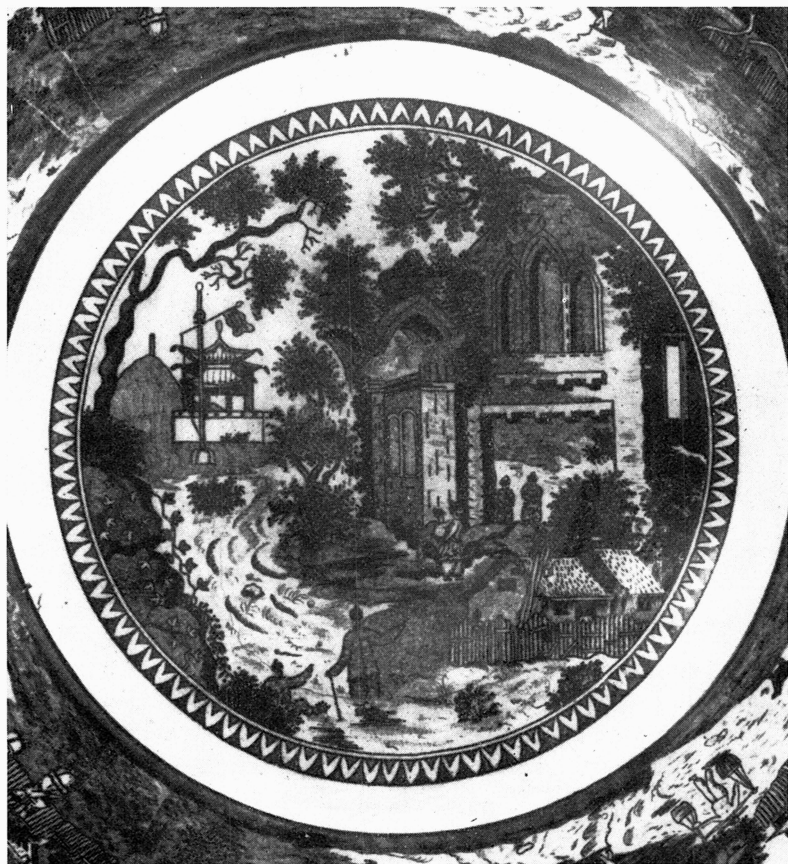
För att få fram en billigare och tekniskt bättre produkt än den porösa och sköra fajansen började man på 1770-talet tillverka s. k. engelskt flintporcelain på Rörstrands porcelinsfabrik. Men svenskarna lyckades inte åstadkomma ett gods, som stod sig i konkurrensen med det riktiga, engelska flintporcelinet, ty trots att ett

Bål av flintporslin med tryckdekor i blått. Rörstrand. Nedan och på motstående sida detaljer av bålens insida och botten. UM 8932.

flertal keramiska varor inte fick importeras »vilka redan till pålitlig godhet här i riket tillverkas» ansåg man sig tvungen att tillåta import av det engelska flintporslinet i form av djupa och

flata tallrikar, runda och ovala fat, terriner med lock och karotter, allt i vitt eller gult enfärgat. Detta var omkring 1800.

I konkurrens med den 1827 startade porslinsfabriken Gustafsberg stimulerades Rörstrand till nya ansträngningar och lyckades äntligen 1831 få fram ett flintporslin, som inte stod det engelska och tyska efter. På 1820-talet började man dekorera det nya porslinet med tryckta mönster, vilket tekniskt tillgick så att man från en graverad kopparplåt förde över mönstret till porslinet med hjälp av ett tunt papper, s. k. transfer print — en metod, som an-

Uppläggningsfat av flintporlin med tryckdekor i lila. UM 8891.

vänds än idag. Först lyckades man endast med den blå färgen, men redan 1832 nämns »3 nya färger», antagligen svart, rött och grönt. Denna tryckdekor hade redan på 1770-talet använts på svenska fajanser och ofta i kombination med målad dekor. Men då fajanserna konkurrerades ut av det starkare flintporlinet, försvann också den graverade dekoren för att först på 1820-talet komma tillbaka då man lärt sig att trycka på flintporlin.

Bland Upplandsmuseets nyförvärv finns en Rörstrandsbål av flintporlin, inköpt av Upplands fornminnesförening 1963 och som antagligen är en produkt från tryckdekorens första år. På bålens insida ses ett landskap med kinesiskt klädda människor och hus, som med sina vällingklockor utgör en blandning av österländskt och västerländskt. Detta är ännu tydligare i bottenens mönster, där en gotisk kyrkoruin samsas med en kinesisk pagod. På bålens utsida framställs ett mera ätkinesiskt landskap, som emellertid kröns av en bred barockbård med fruktgirlander och

putti. Det ostindiska porslinet var fortfarande mycket omtyckt och dess dekor ingick, som på Rörstrandsbålen, ibland förening med det för tryckdekoren typiska, romantiska landskapet. Mönstret på bålen upprepas i långa rapporter, men sammanfogningen av dessa har tydligen vållat svårigheter, då klumpiga skarvar syns däremellan och stundtals inte hela mönstret kommit med. Med hänsyn till den tafatt anbringade dekoren är bålen troligen gjord under 1820-talet. Det tämligen dåliga godset, som är mycket sprucket och ganska illa glaserat, tyder kanske också det på en tidig tillverkning — före den omtalade förbättringen av porslinsmassan på Rörstrand år 1831. Någon hjälp för dateringen ger inte stämpeln — en rakt i massan anbragt Rörstrandsstämpel — om vilken vi endast vet att den användes vid 1800-talets början.

Skickligare har tryckdekoren anbringats på ett annat nyförvärv, ett uppläggningsfat av flintporcelain från Gustafsberg, som inköptes av Upplands fornminnesförening i mars 1962. Fatets dekor med ett frodigt brättemönster, omgivande ett kinesiskt landskap, köptes av Gustafsbergsfabriken från England på 1830-talet och trycktes under samma decennium på flintporcelain i Longport i England. Dekoren på fatet är i en brunlila färg men trycktes också i blått och svart. Stämpeln, Gustafsberg med kapitäl, rakt inslagen i massan, daterar fatet till tiden 1830–39.

Den rika blomsterbården på uppläggningsfatet kom till flitig användning i Gustafsbergs produktion och kombinerades med ett flertal olika bottentryck av svenskt ursprung. Det var i regel idylliska landskapsutsikter som t. ex. Carl Johan Billmarks litografiska serie »Stockholms pittoreska omgivningar», som utgavs i Paris år 1834 och överförd på flintporcelinet blev en av Gustafsbergs mest omtyckta serviser. Blomrankan prydde även andra serviser, som hämtade sina bottentryck från Gustaf Söderbergs litografiserier »De kungliga lustslotten» från 1829 och »Utsigter af Stockholm», som utgavs 1830.

Man var inte alltid så noga med den geografiska riktigheten på dessa »landskapserviser» — på en terrin ses ett engelskt landskap på locket och på själva skålen Strömsholms slott ur Söderbergs Lustslotten.

H. M.-B.

Vaxstapelställ tillverkade av OLOF BERGSTRÖM 1818 och av ERNST G. MARKSTRÖM 1850. UM 8975, UM 8974.

VAXSTAPELSTÄLL AV SILVER

Upplandsmuseet har genom inköp av Upplands fornminnesförening utökat sin samling av Uppsalasilver med två tämligen ovanliga silverpjäser. Det är två vaxstapelställ, varav det ena är gjort av OLOF BERGSTRÖM år 1818 och utformat i striktast möjliga empirestil – den enda dekorativa detaljen är en knapp i form av ett ekollon. Stället är förbluffande funktionellt med tanke på det tidiga tillverkningsåret. Mera konventionellt konstruerat är ERNST GUSTAF MARKSTRÖMS vaxstapelställ från 1850 av pressad silverplåt

i fullödig nyrokoko. Här hålls den brinnande änden av vaxstapeln med en saxliknande hållare, vilket är det system, som oftast tillämpas. Dylika ställ är i regel utförda i järn eller mässing, varför de nyförvärvade silverställen får anses ganska ovanliga. Vaxstapelställen hade vanligen sin plats på skrivbordet, där de användes för hoplackering av brev. De förblev i denna användning ända till 1800-talets slut, då gummerade kuvert började tillverkas.

H. M.-B.

Samtliga fotografier tagna av Sven Österberg, Upplandsmuseet.